

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

SONBAHAR 2002, Cilt 2, Sayı 7

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

(Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı)

EDİTÖR YARDIMCILARI

Alfabetik sıra ile

Araştırmacı Şenol KANTARCI

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü ve Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAYA

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü ve Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü ve Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Aydan İYİĞÜNGÖR

(Ermeni Araştırmalar Enstitüsü ve Rheinische Friedrich Wilhelms Üniversitesi, Bonn)

ABONE SORUMLUSU

Ayşe FIRAT

YAZI KURULU

Alfabetik sıra ile

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)

Gündüz AKTAN

(E.Büyükelçi, Köşeyazan)

Prof. Dr. Salim ÇOHÇE

(İnönü Üniversitesi, Malatya)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

(E.Büyükelçi, Köşeyazan)

Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU

(Türk Tarih Kurumu Başkanı)

Dr. Erdal İLTER

(Tarihçi - Yazar)

Dr. Yaşar KALAFAT

(ASAM, Tarihçi-Yazar)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

(Fırat Üniversitesi, Elazığ)

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

(Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

(Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ

(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

(Selçuk Üniversitesi, Konya)

Armağan KULOĞLU

(E.Tümg. ASAM)

Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

(Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)

Ömer E. LÜTEM

(E. Büyükelçi)

Prof. Dr. Nurşen MAZICI

(Marmara Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

(İstanbul Üniversitesi, İstanbul)

Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ

(Ankara Üniversitesi)

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR

(E.Büyükelçi, Tarihçi)

DANIŞMA KURULU

Alfabetik sıra ile

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA

(Moskova Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)

Prof. Erich FEIGL

(Tarihçi)

Andrew MANGO

(Gazeteci, Yazar)

Prof. Dr. Justin McCarthy

(Louisville Üniversitesi)

Prof. Dr. Stanford J. SHAW

(Bilkent Üniversitesi, Ankara)

18. YÜZYILDA OSMANLI İNŞAAT SEKTÖRÜNDE GAYR-İ MÜSLİMLER VE KAFKASYA'YA GÖNDERİLEN ERMENİ AMELELER

Yrd. Doç. Zübeyde GÜNEŞ-YAĞCI*

Title: *Non-Muslims in the Ottoman Construction Sector and the Armenian Workers Sent to the Caucasus Region in the 18th Century*

Abstract: *The Turco-Russian wars in the 18th century led to the need for repairing and strengthening of castles in Caucasia. The number of construction activities' being over the labour supply forced Ottoman government to transfer construction workers to the region. The transferred workers were chosen among both Muslims and non-Muslims, that's the criteria had been the qualifications instead of the religious background. The author of this article deals with this transfer of workers to Caucasia in the 18th century and argues that all workers are treated equally without looking at their backgrounds.*

Keywords: *Worker, Caucasia, Tsar Petro, Ottoman-Russian Wars, Castles, Anapa, Armenian Workers, Salaries Of Workers, Non-Muslim Workers*

Anahtar Kelimeler: *Amele, Kafkaslar, Çar Petro, Osmanlı-Rus Savaşları, Kaleler (Serhat Kaleleri), Anapa, Ermeni Ameleler, Amele Ücretleri, Gayr-i Müslim Ameleler*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde inşaat sektöründe gayrimüslim ameleler yoğun olarak çalışmakta idiler. Bunu açık bir şekilde Ömer Lütfi Barkan'ın Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı adlı eserinde görmek mümkündür. Bu çalışmada yer aldığı üzere camii inşaatında çalışan gayrimüslim amelelerin Müslüman amelelere oranı %50'nin biraz üzerindedir. XVIII. yüzyılda da devlet, gayrimüslim amelelerden yararlanmaya devam etmiştir. Hatta yüzyılın şartları gereği serhat kalelerde yoğun olarak yapılan inşaa faaliyetlerinde Müslüman ameleler yanında gayrimüslim ameleler de çalıştırılmış ve amelelerin çalışma şartları aynı düzeyde tutulmuştur. Kafkasya'daki inşaa faaliyetlerini ve Ermeni amele gönderilmesini de bu çerçevede ele almak gerekmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Rus ilerleyişine karşı aldığı tedbirlerden birisi olan Anapa kalesinde yapılan inşaa faaliyetlerinde kullanılan ameleler üzerinde durulurken, genelde müslim ve

* Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Balıkesir.

**İnşa faaliyetlerinde
Müslüman ameleler
yanında gayr-i müslim
ameleler de çalıştırılmış
ve amelelerin çalışma
şartları aynı düzeyde
tutulmuştur**

gayrimüslim Osmanlı tebaası, özelde inşa sektöründe öteden beri çalışan Ermeni amelelerin Kafkasya'ya gönderilme sebepleri ve amelelerin statüleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle zaman zaman devletin İstanbul ve ülkenin diğer bölgelerinde uyguladığı ameale ücretleri ele alınmak suretiyle XVI. yüzyıldan başlayarak, zaman içindeki değişimi ve bu değişimin genelde müslim ve gayrimüslim ameleler, özelde Ermeni ameleler açısından farklı olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı arşivinde XVIII. yüzyılda Kafkasya'ya gönderilen Ermeni amelelerin ücretleri ile ilgili olarak bilgi bulmak mümkündür. Ayrıca Anadolu'da ve İstanbul'da fiyat ve ücretler üzerinde yapılan araştırmalardan da yararlanılmıştır. Buna rağmen bu araştırmalarda arka planda fiyatlar verilirken ücretlerle de kıyaslamaya gidilmiş, bu da ücretler hakkında bilgi edinmemize yardımcı olmuştur.

Gayrimüslim reayadan inşaat sektöründe istifade edilmesi daha yükselme döneminde başlamıştır ve bu amaçla Anadolu'nun bir çok yerinden İstanbul'a inşaat sektöründe çalışmak üzere mevsimlik ameleler gelmiştir. İstanbul'daki inşa etkinliği bu anlamdaki göçü cazip kılmaktaydı. Özellikle devlete ve vakıflara ait inşaatlarda iş bulma olanağının yüksek olması, bu anlamda önemli bir etkenidir.¹ Duvarcı, marangoz gibi vasıflı ve vasıfsız pek çok ameale Amasya, Kayseri gibi Anadolu'nun birçok yerlerinden İstanbul'a çalışmak amacıyla gelmekteydi. Süleymaniye Camii ve imaretinin inşasında Anadolu'dan gelen usta ve ameleleri görmek mümkündür. Serbest işgücü olarak niteleyebileceğimiz nitelikli işgücünün ve niteliksiz olan hamallık ve ırgatlık gibi işler Süleymaniye Camii inşasında işlerin %23.8'ini oluşturmaktaydı. Bu vasıflı ve vasıfsız ameleler günlük ücretle çalışan serbest statüde işçilerdi. Ancak statüleri ücretli olmakla birlikte çalışmamak gibi bir seçimleri yoktu.² Hatta çalışma şartlarında istedikleri düzenlemeleri kabul ettirme gibi hakları da yoktu. Umumiyetle merkezden ameale ihtiyacı bölgenin yöneticilerine bildirilir ve gerekli sayıdaki amelelerin tedarik edilmesi

¹ Suraiya Faroqhi; *Kent ve Kentliler*, (İstanbul: 1993), ss. 343-344.

² Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaretinin İnşaatı(1550-1557)*, (Ankara: 1972), s. 26.

istenirdi.³ Süleymaniye Camii inşaatında Hıristiyanların oranı %51 bulurken Müslümanların oranı ise %49 idi. Tabii ki çeşitli zanaat gruplarında bu oranlar değişmektedir.⁴ Bu durum aralarında oran bakımından pek fazla fark görünmemesine rağmen inşaat sektöründe Hıristiyan amelelerin çok önemli bir yer tuttuğunu bize açık bir şekilde göstermektedir. Bu anlamdaki işgücü göçü İstanbul'a XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. 1155/1742-1743 yılında Kayseri'den gelerek ve İstanbul'da Parmakkapı yakınlarında yer alan Papazoğlu ve Kurşunlu hanlarında yaşayan Hıristiyan göçmenlerle ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardaki isimler incelendiğinde Papazoğlu ve Kurşunlu hanlarında kalan amelelerin çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu söylemek mümkündür.⁵ Bu ameleler İstanbul'da sadece camii ve vakıfların işlerinde değil, kale, köprü, gemi inşası gibi işlerde de çalıştırılırlardı.⁶

Gayr-i Müslim amelelere uygulanan politikalarda dikkat çekmek istediğimiz diğer bir unsur da inançlarının gereklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlanmasıdır

Osmanlı Devleti'nde gerek vakıf inşaatları, gerekse kale, gibi devlet inşaatlarında çalışan gayrimüslim amelelere uygulanan politikalarda dikkat çekmek istediğimiz diğer bir unsur da inançlarının gereklerini yerine getirmelerinde kolaylık sağlanmasıdır. Mesele cuma gününün genel tatil olmasının haricinde gayrimüslim amelelerden isteyenlerin kendileri için ibadet günü olması hasebiyle önem

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BAO) C As. Nr. 33870, Dergâh-ı Muallâm Kapıcıbaşılarından Karahisar-ı Şarki Sancağı Voyvodası, Canik Muhassılı Hafız Mehmed'e hüküm (17 zilhicce 1207), 16. Temmuz 1794; C. As. Nr. 12844, Trabzon valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Hüküm (7 safer 1211) 12 Ağustos 1796).

⁴ Cengiz Orhonlu, 'Şehir Mimarları', *Türkler*, Sayı 14, (Ankara: 2002), s. 530.

⁵ Suraiya Faroqhi, '18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet', içinde Madeline C. Zilli (ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (İstanbul: 2000), ss. 15-16.

⁶ Ahmet Makal, 'XIX. yüzyıl Sonları XX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri', *Osmanlı*, Sayı 5, (Ankara: 1999), s. 90. Osmanlı Devleti'nde özellikle Ermenilerin çeşitli alanlarda istihdamının yapıldığını biliyoruz. Bu alanlardan birisi de İstanbul'da hamallık işleridir. 1826 yılında yeniçeri ocağının ilgasından sonra Devlet, Türk hamallar yerine Ermenilerden istifade etmek yolunu tercih etmiştir. Hamallık işini bu tarihe kadar yeniçeri ittifakıyla Müslümanlar yürütüyordu. Özellikle hamalların İstanbul limanında çalıştıkları düşünülürse nedenli önemli oldukları açıkça ortaya çıkmış olacaktır. Sultan II. Mahmut hamallık işinin yapılması amacıyla on bin kişinin sağlanması için Ermeni Patriğine emir verdi. Anadolu'nun değişik bölgelerinden özellikle Doğu Anadolu vilayetlerinden bu amaçla Ermeniler çalışmak üzere İstanbul'a geldiler. Bu durum Ermenilerin 1896 yılındaki Osmanlı Bankası'nı işgal etmesine kadar devam etti. Bundan sonra Ermenilerin yerine Doğu Anadolu vilayetlerinden gelen Müslümanlar geçti. Ermeni hamallar başkentten memleketlerine geri gönderildiler. Donald Quataert, 'XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İşçi ve Devlet', *Osmanlı*, Sayı 5, (Ankara: 1999), s. 81. Bu iş için XIX. yüzyıl boyunca Anadolu'dan İstanbul'a Ermeni göçü olmuştur. Bu göçe dair mürr tezkerelerine Jurnal defterlerinde sıkça rastlanmaktadır. Bu konuda bakınız: *Kastamonu Jurnal Defteri* (1252-1253/1836-1837), Haz: Abdülkerim Abdükadiroğlu, İ Hakkı Aksoyok, Necip Fazıl Duru, (Ankara: 1998).

arz eden pazar günü de tatil yapmaları sağlanmış, işe gelmek konusunda mecbur tutulmamışlardır. Aynı durum Noel ve Paskalya günleri için de uygulanmış ve kendilerine muhakkak genel tatil verilmiştir.⁷

OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'YA AMELE GÖNDERMESİ

Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kafkasya'da ilerlemeye başlamasından sonra bölgeyi tahkim ve takviye etmeye başlamıştır. Nitekim Rusya'nın bu yöndeki çalışmaları Çar Petro dönemi ile birlikte yoğun olarak başlamış ve artarak da diğer Çar ve Çariçeler dönemlerinde devam etmiştir. Çar Petro, 1722-1723 yıllarında Kafkasya hareketi olarak adlandırabileceğimiz, Bakü'ye kadar olan bölgeyi işgal etmiştir ve hareket sonunda Kafkasya'da yer alan Geylan, Mazenderan ve Esterabad gibi bölgeleri ele geçirmiştir.⁸ Çar Petro'nun Kafkasya'da ilerlemesi üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu politika çerçevesinde Doğu Karadeniz kıyılarında bulunan kaleleri tamir ve tahkim etmeye veya bazı kaleleri yeniden inşa etmek amacıyla faaliyetlerde bulunmaya karar vermiştir. Faş, Sohum gibi kaleler bunlardan bir kaçıdır.⁹

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım Hanlığı'na bağımsızlık verilmiş ve Kafkasya'daki Osmanlı-Rus sınırı da Kuban nehri olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Rusya, Antlaşmanın 11. maddesi gereği Osmanlı Devleti'ne ait sulara ticaret yapma hakkını da elde etmiştir.¹⁰ Rusya'nın Karadeniz'de serbest seyr-ü sefer etmesinin bir başka anlamı da Karadeniz'in Türk gölü olmaktan çıkması ve uluslararası sular haline gelmesidir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi Kırım Hanlığı'nın bağımsız olması, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarının bir nevi Rus tehdidine açık hale gelmesi demektir. Nitekim Rusya, 1783 yılında Kırım Hanlığı'nı ilhak ettiğini resmen ilan etti¹¹ ve sonuç olarak Osmanlı Devleti, Karadeniz üzerindeki tek güç olma özelliğini tamamen kaybetti.

7. Barkan, *Süleymaniye Camii...*, s. 101.

8. Alexandre Bennigsen, 'Peter the Great, the Ottoman Empire, and Caucasus', *Canadian-American Slavic Studies*, Cilt VIII, Sayı 2, Summer 1974, ss. 311-318; İbrahim Yüksel, 'Çarlık Rusya'nın Azerbaycan'ı İstilas ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu', *Kafkasya Araştırmaları I*, (İstanbul: 1992), s. 25-33.

9. Mahir Aydın, 'Faş Kalesi', *Osmanlı Araştırmaları VI*, (İstanbul: 1986), s. 71.

10. Osman Köse, *Küçük Kaynarca Antlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 387.

11. Halil İnalçık, 'Kırım Hanlığı', *Türk Dünyası El Kitabı II*, (Ankara: 1976), s. 427.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti Doğu Karadeniz kıyılarındaki yer alan kalelerin derhal tamir ve tahkimi için harekete geçti.¹² Bu amaçla İstanbul'dan ve Anadolu'dan sadece asker takviyesi değil işçi takviyesi de yapılmaya çalışıldı. Tabii ki bu arada gerekli oranda malzeme takviyesini de özellikle vurgulamak gerekir.

Bölgenin tahkimi ve askeri bakımdan takviyesi için Trabzon valileri görevlendirilmiştir.¹³ Yine bu amaçla umumiyetle Trabzon eyaleti sancaklarından usta, amele ve malzeme sevkiyatı yapılmıştır. Mesela daha yüzyılın başlarında Faş kalesinin yapımı için Trabzon, Gönnye, Batum, Gümüşhane ve Erzurum'dan sanatlarında mahir olmak üzere tertip edilen çeşitli dallarda inşaat ustaları ve ayrıca ameleler gönderilmiştir.¹⁴ Ustalar özellikle İstanbul'dan gönderilmeye çalışılmıştır.

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan Soğucak¹⁵ ve daha sonra inşa edilmesi ile onun yerini alacak olan Anapa kalesi ile Osmanlı Devleti Rusya'nın Karadeniz'deki varlığına alternatif bir yol bulmaya çalıştı. Soğucak Muhafızlığı kurulduktan ve aktif hale getirildikten sonra Ferah Ali Paşa¹⁶ Soğucak muhafızı olarak tayin edilmiştir. Ferah Ali Paşa'nın görevleri arasında Anapa Kalesi'nin yapımı ön planda yer almaktadır.¹⁷ Nitekim kısa süre içerisinde kalenin yapımı tamamlanmıştır. Bu amaçla Paşa'nın istediği usta ve ameleler İstanbul'dan gönderilmiş¹⁸ ve Anapa kalesi stratejik önemi itibarıyla Os-

¹² Doğu Karadeniz kıyısındaki Soğucak kalesi başta olmak üzere Rus sınırında bulunan diğer bazı kaleler; Hotin, Bender, Kule, Tulçı, Isakçı, Akkerman gibi kaleler de tamir edilmiştir. Bütün bu faaliyetler Hassa başmimar Mehmed Tahir Ağa'nın görev süresi içerisinde tekbül etmektedir. Geniş bilgi için bakınız: Muzaffer Erdoğan, 'Onsekizinci Asır Sonlarında Bir Türk Sanatkârı Hassa Başmimar Mehmed Tahir Ağa Hayatı ve Mesleki Faaliyetleri', *İÜEF Dergi*, XI/15, Eylül 1960, ss. 25-47.

¹³ Bu amaçla Trabzon valisine gönderilen emirler için bakınız: B.O.A., MAD Keşif ve Tamirat Defteri, Nr. 3162, s. 577 vd. Ayrıca Osmanlı idari yapısı içerisinde Soğucak Trabzon Eyaletine bağlı olarak yer almaktadır. Fahmettin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tercihâtı (1717-1730)*, (Ankara: 1997), s. 22, s.129.

¹⁴ Faş kalesindeki 1726 yılındaki inşaat faaliyetleri kapsamında İstanbul'dan gönderilen usta ve amelelerden başka yine Trabzon Gönnye ve Batum sancaklarından amele ve ayrıca Erzurum taraflarından ise 100 nefer rençberân ile birlikte 140 nefer amele tertip edilmiştir. 1727 yılında ise Trabzon eyaletindeki kazalardan 150 nefer rençberân kale mahalline gönderilmiştir. Bu gibi faaliyetler 1728 yılında da devam etmiş ve Ortaköy, Dimetoka, Arnavudköy ve Edirne'den 300 nefer amele, Erzurum'dan 100 nefer, Trabzon dan 50 nefer, Ahıska ve Batum'dan 150 nefer ve Gönnye'den 100 nefer olmak üzere 400 nefer rençberân kale yapımında görevlendirilmek üzere Faş kalesine sevk edilmişlerdir Aydın, Faş Kalesi, ss. 73-93

¹⁵ Soğucak kalesinin ne suretle tahkim ve takviye edilmesi gerektiği Fransız istihkam subaylarından Antuvan Şabo(?) tarafından Bab-ı Aliye bildirilmiştir. Antuvan Şabo dönemin sadrazamı Halil Hamid Paşa tarafından kabul edilmiş ve Soğucak Kalesi ile birlikte Çanakkale kalelerinin de müdafaa planlarını yapmıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 'Sadrazam Halil Hamid Paşa', *Türkiyat Mecmuası*, Sayı 5, (İstanbul: 1935), s. 234.

¹⁶ Ferah Ali Paşa'ya Soğucak Muhafızlığı görevi 25 Aralık 1785'de tevdi edilmiştir. *BOA. A. RSK. Nr. 1601*, s. 46,

¹⁷ *BOA, C As, Nr. 1006* Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'ya hüküm, (Evahir-i Cemâziyel-âhir 1196), Haziran 1782; MD, Nr. 181, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'ya hüküm, s. 88, h. 272 (Evail-i Muharrem 1196)

¹⁸ *BOA, C As Nr. 47391*, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın tahrîrât hülâsası (4 Şaban 1198)

manlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'daki varlığının bir anlamda kanıtı haline gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti buradaki varlığı ile Rusya'ya karşı yararlanmak istediği Kuzey Kafkasya kabileleri ile de irtibat kurma imkanına sahip olmuştur.¹⁹

Bu nedenle 1787 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusya'nın Kafkasya'daki askeri hareketlerinin temel amacı Anapa kalesini almaktır. Anapa kalesi Osmanlı Devleti'nin Kafkas kabileleri ile doğrudan irtibat kurduğu önemli bir merkezdi ve Anapa kalesi

**Kuzey Kafkasya'ya usta ve
amale gönderilmesi
1793-1797 yılları arasında
yoğunluk kazanmıştır**

ele geçirilirse Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliği zayıflamış olacaktı. Kale, Trabzon valisi Battal Hüseyin Paşa'nın Kafkasya hareketinde başarısız olması üzerine Ruslar tarafından ele geçirilmiştir.²⁰ Battal Paşa'nın bu hareketinden önce yapılan iki saldırıda Ruslar başarılı olamamışlardı. Ancak savaş sonunda imzalanan Yaş Antlaşması ile kale Osmanlı Devletine iade edilmiştir. Özellikle bu tarihten sonra kalenin tamiri için devamlı surette gerek İstanbul'dan ve gerekse Anadolu'dan insan gücü takviyesi yapılmıştır. Çünkü kale Rus saldırıları nedeniyle zarar görmüştür.²¹

Kuzey Kafkasya'ya usta ve amale²² gönderilmesi 1793-1797 yılları arasında yoğunluk kazanmıştır. Ameleler, İstanbul dışından, özellikle Trabzon, Gönnye, Batum, Karahisar-ı Şarki, Erzurum, Kastamonu, ve Sinop gibi sancaklardan gönderilmişlerdir. Bunların yanında Bolu, Viranşehir gibi kazalardan da amele sevkıyatı yapılmıştır. 1796 yılında Bolu ve Viranşehir kazalarından da 500 nefer rençber amelesi tertip edilerek Batı Karadeniz limanlarından olan Bar-

¹⁹ Mustafa Budak, 'Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XIX. Yüzyıllar), *Osmanlı I*, Ankara 1999, s. 599

²⁰ Rusya kaleyi ele geçirmek için 1788, 1789 ve 1791, yıllarında üç saldırı düzenledi ve 1791 yılındaki üçüncü saldırısında ele geçirmeyi başardı. John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (İstanbul: 1995), ss. 76-79.

²¹ BOA. HH, Nr. 6339, Sadrazamın Padişaha Arzı, (1205), 1790/1791.

²² Amele, işçi, ırgat anlamına gelmekte olup, Arapça 'amel' (iş) kelimesinden gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar daha çok inşaat, tarım, madencilik alanlarında çalışanlar için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır. Kelime, daha sonraki dönemlerde ise genellikle ağır işlerde çalışan vasıfsız işçileri ifade etmek amacıyla kullanılır hale gelmiştir. Sendikacılık Ansiklopedisi, 'Amele' maddesi s. 38; Aynı anlamda vasıfsız işçiyi ifade etmek için rençber tabiri de kullanılmaktadır. Ahmet Makal, 'XIX. yüzyıl Sonları...', s. 91; Hatta bazen rençber amele tabiri ile de aynı anlamı, yani vasıfsız ağır işlerde kullanılan işçileri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. BOA. C As, Nr. 24959, Sinob Kadısına Hüküm, (22 Şa'ban 1211), 20 Şubat 1797; BOA. C As, Anapa Bina Emni Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete Arzı, (Selh Şa'ban 1211), Şubat 1797; Vasıflı ameleleri ifade etmek için esnaf amele ifadesi belgelerde yer almaktadır. BOA. C As, Nr. 47923, Mimar Mehmed Ağa'nın Sadarete Arzı, (16 Safer 1193), 5 Mart 1779; BOA. C As,

tın'dan sevkiyatının yapılması istenmişti.²³ Yine aynı yıl içerisinde Karahisar-i Şarki sancağından toplanan 50 nefer amele Vona (Perşembe) limanından gönderilecektir. En fazla sevkiyat yapılan sancakların başında Erzurum ve Trabzon sancakları gelmektedir. Bunun sebebinin Karadeniz bölgesinin Kafkasya'ya olan coğrafi yakınlığında aramak gerekir. Özellikle Karadeniz limanları sayesinde deniz taşımacılığının yapılabilmesi ulaşım konusundaki sıkıntıları azaltmaktadır. Nitekim Osmanlı Devleti Kafkasya'ya yapacağı askeri hareketlerde de asker sevkiyatının büyük bir kısmını Karadeniz bölgesinden Karadeniz limanları vasıtasıyla yapmıştır.²⁴

Kafkasya'ya Ermeni Amele Gönderilmesi

Kafkasya'ya amele sevkiyatı hususunda dikkatimizi çeken en önemli nokta bölgeye Ermeni amele gönderilmesidir. 1796 ve 1797 yıllarında Erzurum, Bayburt, Gümüşhane sancaklarından Anapa Kalinesine yaklaşık 300 Ermeni amele gönderilmeye çalışılmıştır. Bu iş için Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya görev tevdi edilmiştir. Bu meydana ilk emir 12 Ağustos 1796 tarihine aittir. Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'dan taht-ı hükümetinde olan sancaklardan 300 Ermeni amele tertip etmesi ve en kısa zamanda Trabzon iskelesine göndermesi talep edilmiştir.²⁵ Amelelerin nakil masrafları Trabzon gümrüğünden karşılanacaktır.²⁶ Trabzon limanından gruplar halinde Batum limanına ve nihayet Anapa'ya sevkiyatın yapılması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevkiyat sırasında 50'şer kişilik guruplar oluşturulması ve her bir grup için de bir zabıt tayin edilmesi önemle vurgulanmıştır. Amelelere günlük yetmiş beşer akçe verilmesi uygun görülmüştür. Ücretlerinin iki aylık meblağı peşin olmak kaydıyla kişi başına 300 akçe postal parası verilmesi öngörülmüştür.²⁷

**Kafkasya'ya amele
sevkiyatı hususunda
dikkatimizi çeken en
önemli nokta bölgeye
Ermeni amele
gönderilmesidir.**

²³ BOA. C. As. Nr. 5872, Sadaret Penâhiden Hafız İsmail'in Sadarete arzı, (2 Rebi'ül-âhir 1211), 6 Ekim 1796.

²⁴ Bunu açık bir şekilde XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ve Canik Muhassılı ve Trabzon valisi Canikli Ali Paşa'nın Kırım seraskerliği görevleri çerçevesinde yaptığı iki Kırım seferinde görmek mümkündür. Rıza Karagöz, 'Canikli Ali Paşa', Yayınlanmamış Doktora Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, s. 38, s. 57.

²⁵ BOA. C. As. Nr. 12844; Trabzon Valisi Yusuf Ziya Paşa'ya hüküm, (7 Safer 1211) 12 Ağustos 1796.

²⁶ Trabzon Şerhiye Sicili Nr. 132, s. 29a, Trabzon Valisi Yusuf Paşa'ya ve Trabzon Gümrük Emiri'ne hüküm (Safer 1211) Ağustos 1796.

²⁷ BOA. C. As. Nr. 4213; Çukadar-ı Asafiden İbrahim'in tahrirat hülâsası, (25 Cemâzi-yel-âhir 1211), 26 Aralık 1796.

Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Rus sınırında bulunan kalelerin tamiri için bu bölgelere önemli ölçüde amele gönderilmiştir.

Ermeni amelelerin gönderilmesinde 1797 mart ayına geldiğimizde bazı problemler çıkmış olmalıdır. Çünkü bölgeye gönderilmesi istenen amelelerin işlemlerinin yapılması için yeniden harekete geçilmiştir. Hatta istenen Ermeni amelelere ek olarak Kastamonu, Sinop, Bolu kazalarından 500 amele daha toplanması istenmiştir.²⁸ Ağustos 1797 de yine İstanbul'dan usta ve amele gönderilmesine karar verilen 100 duvarcı amelesinin bir kısmı gayrimüslimdir. Gayrimüslimlerin Ermeni, Rum vb. hangi milliyetten oldukları kayıtlarda açıkça ifade edilmemiştir.²⁹

Vasıflı ve vasıfsız işçi göçünde İstanbul başkent olması hasebiyle büyük bir potansiyel oluşturmaktaydı. Bunun yanında devlet, diğer inşaat işlerinde değişik bölgelerden ihtiyaç olan yerlere amele sevkıyatı yapmaktaydı. Kale, köprü ve gemi inşası gibi faaliyetler bunlardandır. Özellikle savaşlardan sonraki dönemlerde serhat kalelerinin tamirinin yapıldığı durumlarda işçi talebinde artış meydana gelmektedir. XVIII. yüzyıl bu açıdan önemli ölçüde faaliyetin olduğu bir dönemdir. Devrin siyasi şartları gereği Osmanlı Devleti'nin müdafaa konumuna girmesi, sınır boylarındaki serhat kalelerinin tamiri ve tahkimini yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle sınır boylarında artan inşaat faaliyetleri ameleye olan talebe de yansımıştır. Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarından sonra Rus sınırında bulunan kalelerin tamiri için bu bölgelere önemli ölçüde amele gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki inşaa faaliyetleri de bu açıdan önem arz etmektedir. Başta Anapa olmak üzere Kuzey Kafkasya'daki kalelerin tamiri için Eflak ve Boğdan'dan amele gönderilmiştir. Kuzey Kafkasya'nın ileri gelenlerinden Seyyid Halil Sadarete gönderdiği arzında, Anapa kalesinin tamiri için 1000 nefer rençber amelesine ihtiyaç duyulduğunu ve bunun 100 nefer kadarının kale yakınlarındaki Nogaylardan istihdam edildiğini ifade etmekle birlikte geri kalan 500 neferinin ise Eflak ve Boğdan'dan gönderilmesini talep etmektedir.³⁰ Seyyid Halil'in istediği amelelerin Eflak ve Boğdan'dan gönderilip gönderilmediğine dair elimizde kesin bir kayıt

²⁸ BOA. C. As. Nr: 9050; Anapa Bina Emni Tosun Mehmed'e hüküm, (22 Ramazan 1211), 21 Mart 1797.

²⁹ BOA. C. As. Nr: 4033, Anapa Kalesi bina emini Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete arzı, (17 Safer 1212), 15 Ağustos 1797.

³⁰ Jean-Lois Mattei, 'Kırım ve Kafkasya'da Osmanlı Nüfuzunun Gerilemesi ve Ruslara Karşı Kafkas Kabilelerinin Direniş Girişimleri (1792)', *Toplumsal Tarih*, Haziran 1994, s. 54.

yoktur. Ancak Seyyid Halil; arzında böyle bir talepte bulunduğuna göre daha önce bölgeden Kafkasya'ya amele gönderilmiş olmalıdır.

Amele Sevkiyatında Ortaya Çıkan Problemler

Amele sevkiyatı konusunda ne gibi problemler vardı? İstenilen sayıda amele tedarik edilebiliyor muydu? Ameleler gönderildikleri bölgelere gitmekte istekli miydiler? Ya da gönderildikten sonra iş bitene kadar kalıyorlar mıydı? Kaçma hadiseleri vuku buluyor muydu? Bu soruların cevabı bu başlık altında verilmeye çalışılmıştır. Ele aldığımız bölge ve dönem için amelelerin sık sık kaçtıklarını söylemek mümkündür. Hatta daha Kafkasya'ya varmadan kaçanlar vardı. Çünkü Seyyid Halil Sadarete yazdığı arzında amelelerin kaçtıklarını açıkça belirtmektedir. Bu nedenle kaçışın önlenmesi amacıyla amelelerin başlarına mutlaka güvenilir birisinin tayin edilmesini istemektedir. İşçiler neden gitmek istemiyorlar ya da gönderilseler bile neden kaçıyorlardı? Muhtemelen bölgenin tabiat şartları ve işin ağır olması Anapa veya başka kalelere giden işçilerin sık sık ve hatta daha bölgeye varmadan kaçmalarının sebebinin izah etmeye yeterlidir.³¹ Aynı problem Kastamonu'da da yaşanmıştır. Çukadar-ı Asâfiden Abdullah'ın 1793 tarihli raporunda Kastamonu'dan 200 amele tertip edilmesi istenmiştir. Ancak Kastamonu Mütesellimi Hüseyin Ağa'nın ifade ettiği üzere her bir ameleye 100 kuruş verilse bile onları kendi rızalarıyla Kafkasya'ya göndermek mümkün değildir. Hüseyin Ağa, amelelerin zorla gönderildiği durumlarda ise kaçma olasılıklarının yüksek olduğunu belirtmektedir. Raporunda istenen amelelerin gönderilmesinin ancak bölgenin ileri gelenlerinin teşviki sayesinde mümkün olabileceği özellikle vurgulanmaktadır.³² Yani amelelerin gönderilmesi bölge halkının kefaletinin sağlanması ile mümkün görünmektedir.³³ Ağustos 1797'de ise İstanbul'dan gönderilen duvarcı amelesi ve Erzurum'dan gönderilen

³¹ Mattei; 'Kırım ve Kafkasya'da...', s. 55.

³² BOA. C. As. Nr. 12916; Çukadar-ı Asâfiden Abdullah'ın tahrirat hulasası, (3 Rebi'ül-evvel 1207), 9 Ekim 1793.

³³ Osmanlı Devleti'nde Kamu hizmetlerinin görülmesinde ve suçların önlenmesinde kefalet sistemi uygulanmıştır. Reayadan olanların hatta yer yer devlet hizmetinde çalışanların mutlaka kefilleri bulunmaktaydı. Tanınmayan bilinmeyen bir kişiyi, güvenilir biri vasıtasıyla tanıma ve güvenilir hale getirme amacı güdülmekteydi. Böylece Devlet, insanları birbirine kefil olmak suretiyle birbirlerinden sorumlu tutuyordu. Geniş bilgi için bakınız: Abdullah Saydam, 'Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü', *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet*, (Trabzon:1998), ss. 98-115; Bu tür bir uygulamaya Kafkasya'ya gönderilen ameleler konusunda tesadüf edilmektedir. Temmuz 1797'de Anapa Kalesinde çalışan bir kısım amele firar etmiştir. Üç aylık yevmiyeleri de amelelere peşin olarak ödenmiştir. Amelelerin çalıştıkları günler düşüldükten sonra geri kalan kısmının kefillerinden alınması istenmiştir. BOA. C. As. Nr. 4738, Anapa Bina Emîni Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete Arzı, (23 Muharrem 1212), 18 Temmuz 1797.

amelelerin kaçma ihtimaline (gemide veya Anapa'ya ulaştıktan sonra) karşılık gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Bu tedbirlerden birisi sevkiyat sırasında sıkı önlemlerin alınmasıdır. Bir diğer önlem de iki aylık ücretlerinin peşin olarak verilmemesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Halbuki ameale gönderilmesi hususunda daha önceki uygulama iki aylık ücretlerinin peşin verilmesi idi. Hatta postal parası adı altında her bir ameleye 300 akçe de peşin olarak ödenmekteydi. Anapa Kalesi Bina Emmini Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete, böyle bir tedbirin alınmasını teklif etmesini, ameleler arasında kaçma olaylarının artması şeklinde değerlendirmek gerekir. Bu tedbir çerçevesinde peşin ücret ödenmesi uygulamasından vazgeçilmekteydi ve İstanbul'dan giden ameleler 90 gün, taşradan giden ameleler ise 60 gün çalıştıktan sonra yevmiyeleri ödenmeliydi.³⁴ Buna dair bir konuyu yukarıda adı geçen Tosun Mehmed Ağa, Temmuz 1797 tarihli raporunda açıkça belirtmektedir. Mehmed Ağa; Anapa kalesinden kaçan amelelerin tam listesini hazırlamıştır. Ancak raporda amelelerin kaçma sebeplerini açıklamamıştır. Amelelerin üç aylık ücretleri peşin ödenmiştir. Ödenen miktarın kefillerinden alınması istenmiştir.³⁵ Merkezden valiliklere gönderilen emirlerde bir kısım ücretlerin peşin ödeneceği açıkça ifade edilmekteydi. Ayrıca amelelerin harcırahları da merkezden tespit edilir ve peşin ödenmesi gereken kısım içerisinde yer alırdı.³⁶ İncelenen tarihlere, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde her bir amelenin harcırahı 3000 akçe (25 kuruş) olarak tespit edilmiştir.³⁷

Hatta Kafkasya'ya İstanbul'dan gönderilen 100 duvarcı amelesinin bir kısmı kürek cezası almış olan kişilerdir, ancak bunların kaçının bu gibi kürek cezası aldığını tespit etmek mümkün değildir. Ayrıca Kafkasya'ya ceza almış kişilerin ameale olarak gönderilmesinin gerekçesi de açıkça ifade edilmemiştir. Bunun sebebini 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yoğunlaşan inşa faaliyetlerinde aramak gerekir. Muhtemelen artan inşa faaliyetlerine karşılık ortaya çıkan işgücü açığını kapatmak amacıyla bu yola başvurulmuştur.³⁸

³⁴ BOA. C. As. Nr: 4033, Anapa Kalesi bina emini Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete arzı, (17 Safer 1212), 15 Ağustos 1797.

³⁵ BOA, C As, Nr. 4738, Anapa bina emini Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete Arzı, (23 Muharrem 1212), 18 Temmuz 1797.

³⁶ Ahmet Tabakoğlu, 'Osmanlı Ekonomisinde Emek Piyasası ve Ücretler', V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), (Ankara: 1990), s. 91.

³⁷ BOA. C. As. Nr: 33870, BOA. C As. Nr. 33870, Dergah-ı Muallâm Kapıcıbaşılarından Karahisar-ı Şarki Sancağı voyvodası, Canik Muhassılı Hafız Mehmed'e hüküm (17 Zilhicce 1207), 16 Temmuz 1794.

³⁸ BOA. C. As. Nr: 4033, Anapa Kalesi bina emini Tosun Mehmed Ağa'nın Sadarete arzı, (17 Safer 1212), 15 Ağustos 1797.

Amele gönderilmesi hususunda 1798 yılında da önemli ölçüde sıkıntı yaşanmış olmalıdır. Çünkü Anadolu Eyaletinden Aydın, Sultanönü (Eskişehir), Karahisar (Afyon), Menteşe (Muğla), Teke (Antalya) sancaklarında bulunan tımar ve zeamet sahibi olanlar, kale bina ve şaranpolarında³⁹ çalıştırılmak üzere Anapa'ya gönderilmişlerdir.⁴⁰

OSMANLI DEVLETİ'NDE AMELE ÜCRETLERİ

Osmanlı devletinde amele ücretlerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebebi XVI. yüzyıl istisna tutmak kaydıyla işgücü talebinin artmasına karşılık işgücü açığının kapatılamamasıdır. Özellikle XVIII. yüzyılda bu anlamda önemli oranda bir açık vardır. Bunda yüzyılın şartları gereği inşa faaliyetlerindeki artışın önemli bir faktör olması yanında, büyük çaplı veba salgınlarının da işgücü açığının artmasında diğer bir faktör olarak kabul etmek gerekir. Bu nedenle işgücü eksikliğinden dolayı amele ücretleri yüksek seviyede kalabilmiştir. Ö. Lütfi Barkan, XVI. yüzyılda bile Süleymaniye Camii inşasında çalışan amelelerin günlük ortalama 11 akçe civarında ücret aldıklarını; bu rakamın ise yüksek olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ Hatta serbest piyasada amele ücretleri daha yüksektir. Çünkü ameleler kimi zaman devletten daha fazla ücret veren kişilerin inşaatlarında çalışmaya gidebiliyorlardı. Böyle zamanlarda devlet, amelelerin devlete ait binalar haricinde çalışmalarını yasaklayabilirdi. Bu tür girişimde bulunanlar ise cezalandırılırdı. Çünkü öncelik devlete ait olan binalardaydı. Böylece amele ücretleri de kontrol altında tutulmaktaydı.⁴²

**Osmanlı Devleti'nde
amele ücretlerinin
yüksek olduğunu
söylemek mümkündür**

³⁹ Şaranpo: Küçük kalelerin etrafına Kazıklarla yapılan set, bölme. Aydın, 'Faş Kalesi', s. 72.

⁴⁰ BOA. C. As. Nr: 53257, Eyalet-i Anadolu'da vakı Aydın sancağı beylerine (Evâil-i Rebi'ül-âhir 1212).

⁴¹ Barkan, Süleymaniye Camii... s. 22, Rençber, neccar gibi amele ücretleri XVI yüzyılda yaz aylarında 12 akça, kış aylarında 10 akçe olarak tespit edilmiştir. Yine bu yüzyılda bennâ (Kalfa Dülger), neccar, taşçı gibi işçilerin ücretleri itirazları üzere günlük 12 akçeden 16 akçeye çıkarılmıştır. Ahmet Refik Altınay, Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Haz: Abdullah Uysal, (Ankara: 2000), ss. 124-126.

⁴² Altınay, Onuncu Asr-ı Hicride..., s. 125, Osmanlı Devletinde mal ve hizmetlerin narha tabi olduğu gibi işçi ücretleri de narha tabi idi ve merkez tarafından belirlenirdi. Bu itibarla tespit edilen ücretlerin altında ücret verilmesi yasaktı. Tespit edilen ücretlerin yetersiz kalması durumunda vasıflı ve vasıfsız işçiler divana başvurarak gerekçeleriyle birlikte yevmiyelerinin yetersiz olduğunu belirtirler ve yeniden düzenleme yapılarak zam talep ederlerdi. Bu başvurular divan tarafından değerlendirilerek yevmiyelerin az olduğu sonucuna ulaşırsa derhal ücret narhları yeniden düzenlenir ve gerektiği ölçüde zam yapılırdı. Zam ilgili işçilerin kethüda ve söz sahiplerinin ücretleri kabul ettiklerini ve bu tespit edilen ücret üzerinden ücret talep etmeyeceklerine dair tahhütte bulunmalarından sonra yürürlüğe girerdi. Salih Aynural; *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)*, (İstanbul: 2002), s.155.

Amele ücretlerinin yüksek olması XVIII. yüzyılda da devam etmiştir.⁴³ Bu durumu yüzyıl içerisindeki çeşitli inşa faaliyetleri ve ücret çalışmalarından takip etmek mümkündür. 1780'de Cezayirli Gazi Hasan Paşa, konağının yapımında çalışan amelelere 48 ilâ 60 akçe (16-20 para)⁴⁴ arasında değişen ücretler ödenmiştir. Kalifiye eleman olarak nitelendirilebileceğimiz neccar, marangoz, taşçı, sıvacı gibi amelelerin ücretleri daha yüksek idi. En düşük ücret ise yine vasıfsız, ağır işlerde çalışan rençber amelelere verilmekteydi.⁴⁵ 1770 yılı şubatında Bursa'da Sultan Orhan Camii tamiratında çalışan ustaların yevmiyeleri 70 akçe, amelelerin ise 60 akçe idi.⁴⁶ Bu tarihten yaklaşık 20 yıl sonra, 1793 yılında Sivas'ta Paşa sarayının inşaatında çalışan ustaların gündelikleri 90 akçe (30 para), amelelerin ise 75 akçe (25) para olarak ödenmekteydi.⁴⁷ 1802 de ise Yıldırım Bayezid Vakfı'na ait usta ve amelelerin ücretlerinde önemli düzeyde yükselme söz konusudur. Bir ustanın günlüğü 195 akçeye (65 para) yükselmiştir.⁴⁸ Vakıf inşaatında çalışan vasıfsız amelelere de aynı ücret verilmiştir. Yerel bazı farklılıkları dikkate almadığımız zaman ücretlerde bir yükselmenin olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir.

Kafkasya'ya gönderilen amelelerin ücretleri doğrudan merkezi hükümet (İstanbul'dan) tarafından belirlenmiştir. Merkezden amele sevkıyatı ile ilgili olarak valiliklere gönderilen emirlerde amelelere verilecek ücretler, bu ücretlerin ne kadarının peşin olduğu ve nereden ödeme yapılacağı açık bir şekilde belirtilirdi.⁴⁹ Kafkasya'ya

⁴³ Amele ücretlerinde XVI. yüzyıla göre yaşanan artışın paranın değerini kaybetmesine bağlı olarak görmek mümkündür. Ancak böyle bir artış söz konusu olduğunda bile amele ücretlerini alım gücü açısından ele almak gerekir. Bunun XVI. yüzyıla oranla ameleler aleyhine gelişmiştir. Mesela 1525 yılında tersanede çalışan usta bir günlük ücretiyle 6425 gr. et alabilmekteydi. Bu durum 1640 da 5711 gr. ve 1826 da ise 6425 gr. dir. Tabakoğlu, 'Osmanlı Ekonomisinde...', s. 97. Ancak özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıl için Bursa'da farklı bir durum vardır. 1775 yılında bir usta gündeliğiyle 6 kile buğday alırken 1827'de gündeliğinde artış olmasına rağmen 0.35 kile buğday alabilmektedir. Mustafa Öztürk, 'Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)', XI. TTK (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, (Ankara: 1994), s. 1734. Ancak inşaat sektöründe çalışanlar özellikle kalifiye eleman olan ustalar tarım kesiminde çalışanlara göre daha fazla ücret almaktadırlar. Reşat Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, s. 85.

⁴⁴ 1 para 3 akçedir. Dolayısıyla bir amelenin yevmiyesi 48-60 akçedir. XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nde sikke rayıcı şu şekildedir: 1 kuruş 40 para, 1 para 3 akçe ve 1 kuruş 120 akçe idi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt I. Kısım, s. 597.

⁴⁵ Neccar: 30-40 para (90-120 akçe), Taşçı: 27-30 para (81-90 akçe); Sıvacı: 40 para (120 akçe) Tabakoğlu, 'Osmanlı Ekonomisinde...', s. 96.

⁴⁶ Öztürk, 'Bursa'da Hububat...', s. 1733.

⁴⁷ Mustafa Öztürk; 'XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar', X. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, (Ankara: 1993), s. 1837.

⁴⁸ Öztürk, 'Bursa'da Hububat...', s. 1733.

⁴⁹ BOA. C. As. Nr: 24959, Sinob Kadısına hüküm 22 Şa'bân 1211, (20 Şubat 1797; Nr: 36737, Anapa Bina Emîni tarafından talep edilen rençberan amelenin defteri, (13 Şa'bân 1211), 9 Şubat 1797; C As. Nr. 5872, Sadaret Penâhiden Hafız İsmail'in Sadarete arzı, (2 Rebi'ül-âhir 1211), 6 Ekim 1796.

gönderilen amelelerin ücretlerini, Bursa, İstanbul ve Sivas'ta amelelere verilen ücretlerle karşılaştırdığımızda çok fazla bir farkın olmadığı görülmektedir. 1793 yılında Sivas'ta bir amelenin gündeliği 75 akçe iken yaklaşık aynı tarihlerde 1794 ve 1797 yıllarında Kafkasya'ya gönderilen amelelerin ücretleri de günlük 75 akçedir.⁵⁰

Kafkasya'ya gönderilen amelelerin ücretlerinde Osmanlı Devleti'nde ele aldığımız dönem olan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan uygulamalarda olduğu gibi müslim ve gayrimüslim arasında bir fark gözlemlenmemektedir. Ücretlerin belirlenmesinde temel kistas işçilerin usta, amele gibi vasıflı veya vasıfsız olmaları idi. Usta olan vasıflı ameleye daha fazla ücret ödenmekteydi. Kafkasya'ya gönderilen Müslüman ameleler için tespit edilen günlük 75 akçe⁵¹ yevmiye, Ermeni amelelere de verilmekteydi.⁵² Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerinde olduğu gibi XVIII. yüzyılda Kafkasya'ya gönderilen Ermeni ameleler için de ayrı bir uygulama söz konusu değildir. Ücretlendirmede kişinin milliyeti değil, taşıdığı vasıflar ön planda yer almaktadır.

**Kafkasya'ya gönderilen
amelelerin ücretleri
doğrudan merkezi
hükümet (İstanbul)
tarafından belirlenmiştir**

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Rusya'nın kendisi için bir tehdit unsuru olmaya başlamasından sonra Rus sınırında bulunan kaleleri tamir, tahkim etmeye daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu gibi faaliyetler XVIII. yüzyılda Osmanlı-Rus Savaşlarının başlaması ve yüzyılın devamında Kafkasya'ya kayması ile birlikte Kafkasya'da da yoğun olarak başlamıştır. Öncelikle Faş, Sohüm ve daha sonraki tarihlerde Soğucak ve Anapa kaleleri tamir ve tahkim edilen kalelerin başında gelmektedir. Özellikle Anapa kalesi Kafkasya'daki Osmanlı varlığının devamı için ayrı bir yere sahip olması nedeniyle önemle üze-

⁵⁰ 1796 yılında Karahisar- Şarki Sancağından Anapa Kalesi için gönderilecek amelelere günlük 75 akçe verilmesi emredilmiştir. BOA. C As 3708, Karahisar-ı Şarki Sancağında vaki kazaların kadılarına ve Karahisar-ı Şarki Sancağı Mütesellimine hüküm, 2 Şaban 1210 (4 Mart 1796).

⁵¹ BOA. C As 3708, Karahisar-ı Şarki Sancağında vaki kazaların kadılarına ve Karahisar-ı Şarki Sancağı Mütesellimine hüküm, 2 Şaban 1210 (4 Mart 1796).

⁵² BOA. C As. Nr: 36737, Anapa Bina Emni tarafından talep edilen rençberan amelenin defteri, (13 Şa'bân 1211), 9 Şubat 1797.

rinde durulmuştur. Çünkü Anapa kalesi Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya kabileleri ile doğrudan irtibat kurduğu bir yerdir. Kırım Hanlığı'nın Rusya tarafından 1782 de ilhak edilmesi Kuzey Kafkasya'nın, dolayısıyla Anapa Kalesinin önemini artırmıştır.

Bu itibarla devlet Anapa kalesinin tamiri ve tahkimi konusuna azami dikkat göstermiştir. Kafkasya'daki diğer kaleler gibi Anapa kalesinin tamiri için de Karadeniz bölgesinden amele sevkıyatı yapılmıştır. Bu amelelerin Karadeniz bölgesinden yapılmış olması bölgenin coğrafi yakınlığından kaynaklanmaktadır. Bu tarihlerde amele talebine karşılık işgücü açığının fazla olması muhtemelen Ermeni amele gönderilmesinin sebebinin açıklanamamızı sağlayacaktır. Yine aynı sebeplerden ötürü kaleye Eflak ve Boğdan'dan da amele gönderilmesi sağlanmıştır.

**Amele talebine karşılık
işgücü açığının fazla
olması muhtemelen
Ermeni amele
gönderilmesinin
sebebinin açıklanamamızı
sağlayacaktır**

Burada dikkat çekmek istediğimiz en önemli unsurlardan birisi, Osmanlı Devleti'nin en azından inşaat sektöründe çalışan amelelerin ücretlendirilmesinde müslim- gayrimüslim ayırımına gitmemiş olmasıdır. Bunun örneğini çok açık bir şekilde Süleymaniye camii inşaatından başlayarak, üzerinde dur-

duğumuz dönem olan XVIII. yüzyıl içerisinde de görmek mümkündür. Ücret tespit edilirken uygulanan temel kıstas kişinin taşıdığı vasıflardır. Bir zanaata sahip olup olmadığı üzerinde durulan en önemli kriterdir. Kafkasya'ya gönderilen Ermeni amelelerin ücretlerinin belirlenmesinde aynı kıstaslar dikkate alınmış ve Müslüman amelelerin ücretleri ile aynı seviyede tutulmuştur. Bir ameleye günlük 75 akçe ücret verilmesi uygun görülmüştür. Her bir ameleye verilen postal ücreti dahi aynı seviyede olup her bir amele için 300 akçedir.